

HET HANDBOEK VAN BERNARD GUI

Over de kennis die Gui doorgeeft over ketteren en de rechten van verdachten

---

Het doel van deze scriptie is het onderzoeken welk beeld Gui (1261-1331) geeft van de ketteren in zijn inquisiteursboek en de visie die Gui heeft in het dilemma dat hij beschrijft, waarbij hij aan de ene kant de rechten van de verdachten moet respecteren en hij aan de andere kant de maatschappij wil beschermen tegen mogelijke ketterse invloeden. Gui is inquisiteur geweest in de Languedoc, Frankrijk. Ik onderzoek het door zijn handboek op de genoemde punten te analyseren en in de context te plaatsen van andere bronnen. Dit onderzoek concludeert dat Gui voor de bescherming van de maatschappij kiest.

Rianne de Groot (5978580)

17-1-2019

Bram van den Hoven van Genderen

Woorden: 8384

Inhoudsopgave

Inleiding	2
Aanpak.....	5
Debat	6
Hoofdstuk 1. Verdachten van ketterij	7
Verschillende definities	7
Bernard Gui	9
Ketterse doctrine.....	9
Verdacht gedrag	9
Waardeoordeel van Gui over de ketteren.....	11
Hoofdstuk 2. De methode van Gui	13
Gui's achterdocht	13
Resultaat van Gui's achterdocht	15
Conclusie	16
Bibliografie	18
Bronnen.....	18
Literatuurlijst.....	18

Inleiding

Gelovigen die afwijken van de algemene christelijke leer zijn er altijd al geweest. Dit zien we al bij de apostel Paulus wanneer hij waarschuwt tegen andere filosofieën.¹ Tegen het einde van de 12^e eeuw kwam er hernieuwde aandacht voor ketters. De kerkelijke autoriteit deed diverse pogingen om ze te onderdrukken, maar slaagde daar niet in. De situatie werd zelfs zo erg dat, volgens het Derde Lateraanse concilie (1179), de ketters in de regio Languedoc hun geloof openlijk durfden uit te oefenen.² Dat de kerk de ketters niet effectief kon aanpakken was te verwachten. De kerkelijke wetten waren niet duidelijk over hoe er met ketters omgegaan moest worden en bovendien wisten ze niet wie als ketters bestempeld moesten worden. Mede doordat er geen informatie was over hun leer. Als er al iemand opgepakt werd op verdenking van ketterij, waren de methoden om het te bewijzen onbetrouwbaar. Het berustte op godsoordelen en het zweren van eden. Kwam het toch tot een oordeel, dan waren er geen richtlijnen voor geschikte straffen.³

Er moest wetgeving komen om de ketters succesvol te kunnen vervolgen. In 1184 werd door paus Lucius III de bul *Ad abolendam* uitgegeven. Hierin werd bekend gemaakt dat alle ketters en mensen die hen steunden geëxcommuniceerd moesten worden. Dit was de eerste concrete maatregel tegen ketterij sinds eeuwen. Een belangrijke vervolgstap was het scherper definiëren van de eigen leer. Dit gebeurde op het Vierde Lateraanse Concilie in 1215. Daarnaast werd er concreet beschreven wat er van de gelovigen werd verwacht. Hiermee werd het duidelijker wie er tot de ketters gerekend konden worden en wie niet. Verder werden er nieuwe regels opgesteld over hoe er met ketters en aanhangers omgegaan moest worden en tot slot werden er structuren opgezet voor het vinden van ketters.⁴

Dit waren niet de enige maatregelen tegen ketterij. Om bisschoppen en priesters aan te sporen de ketters actief te vervolgen werd gedreigd dat ze hun functie zouden verliezen als ze dit niet deden.⁵ Dit bleek niet voldoende te werken. De last om de ketters aan te pakken lag nog bij de lokale bisschoppen, maar die hadden er niet voldoende middelen of ambitie voor.⁶ Bovendien hadden de ketters in de Languedoc connecties tot in de hoogste rangen van het bestuur. Hierdoor konden zij relatief beschermd hun geloof blijven uitoefenen. Toen Pierre de Castelnau, een gezant van de paus, werd vermoord, was dat de aanleiding voor de Albigenzen kruistocht in 1209.⁷ Het was een bloedige oorlog die twintig jaar duurde. Een belangrijk gevolg hiervan was dat de regio onder direct bestuur van de Franse koning kwam. Hierdoor konden bestuurders beter gedwongen worden om ketters aan te pakken.

Ook de kruistocht bleek echter niet voldoende om ketterij uit te roeien. Daarom werden er personen aangewezen, die belast werden met het opsporen en berechten van ketters. De eerste inquisiteur in de Languedoc werd in 1232 aangesteld.⁸ De inquisiteurs werden geselecteerd uit de nieuwe orden die waren opgericht: de franciscaanse- en de dominicaanse orde. Het is belangrijk om te benoemen dat de inquisitie niet één grote organisatie was met een hoofdinquisiteur zoals 'de inquisitie' doet vermoeden. Een inquisiteur werd persoonlijk door de paus aangesteld voor een bepaalde regio. De inquisiteursrechtbanken waren zelfstandige entiteiten, die onder direct gezag van

---

¹ Paulus, *Kolossenzen 2: 8*, Statenvertaling.

² Dit is te lezen in een samenvatting van het Derde Lateraanse Concilie, te vinden in: E. Peters, *Heresy and Authority in The Middle Ages* (Londen 1980) 169.

³ Given, *Inquisition and Medieval Society* (Ithaca 1997) 13.

⁴ Voor de belangrijkste maatregelen tegen ketters zie: Derek Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century* (York 2019) 19-20.

⁵ E. Peters, *Heresy and Authority in The Middle Ages*, 169-170.

⁶ Given, *Inquisition and Medieval Society*, 13.

⁷ Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century*, 17-18.

⁸ *Ibidem*, 20

de paus stonden. De inquisiteur hoefde niet bij elke zaak aan de paus te rapporteren, maar de paus kon wel meekijken bij als hij dat wenste. Een opleiding tot inquisiteur was er niet. De studie die de inquisiteurs gevolgd hadden, vond plaats in het kader van de dominicaanse of franciscaanse orden.

Dat de paus niet altijd de juiste personen aanstelde blijkt uit het volgende citaat uit een klachtenbrief (vertaald naar het Engels). Deze is geschreven door het stadsbestuur van Carcassonne aan John Galand, de inquisiteur van die stad, in 1285.

'If you find through the deposition of a witness or witnesses – of whatever condition they are, enemies, disreputable, vile or malevolent people – that someone has been hereticated in their illness, which will be utterly false, you proceed against all those said to have been present at the aforesaid hereticating, seizing them and putting them into the aforesaid prison. In no way do you allow them to be freed from this prison or captivity, and you are unwilling to receive their defenses. Rather, you have them given over to very severe tortures, as is contained below, until they have confessed whatever is asked about themselves and others. [...]'⁹

In zijn handelen ging Galand zijn boekje ver te buiten. Veel onschuldige mensen werden ten onrechte opgepakt. Het veroorzaakte een grote opstand, de *rabies carcassonensis*. Maar deze inquisiteur was een uitzondering tussen zijn vele collega's. Voor de meesten was het niet nodig om een onderzoekcommissie op te richten, zoals dat wel het geval was bij Galand. Toch is deze brief de aanleiding voor mijn hoofdvraag, die ik later zal introduceren. Om de hoofdvraag te onderzoeken maak ik gebruik van het handboek van Bernard Gui, de *Practica inquisitionis heretice pravitatis*. Bernard Gui heeft eerst een introductie.

Gui is geboren in 1260 in Limoges. Hij studeerde op een school die werd geleid door dominicanen. Van deze orde werd hij in 1280 lid. Onder hun hoede studeerde hij verder in de filosofie en theologie. In 1294 werd hij prior in Albi en later in Carcassonne. Hij werd gekozen als inquisiteur voor Toulouse in 1307 door paus Clement V. Gui stopte als inquisiteur in 1324. Hij was het jaar daarvoor benoemd tot bisschop in Lodève. Hij is in totaal 17 jaar lang inquisiteur geweest. Tijdens deze jaren ontplooidde hij zich ook als historicus. Hij schreef boeken over de geschiedenis van de Romeinse keizers, de dominicanen en de Franse koningen. Tevens schreef hij een hagiografie. Verder diende Gui de paus op twee diplomatieke missies. Gui stierf in 1331 op 70-jarige leeftijd.¹⁰

Er is relatief veel bekend over Gui doordat er na zijn dood een biografie over hem werd geschreven. Waarschijnlijk door zijn neefje Peter Gui die ook een dominicaan was.¹¹ Verder heeft Gui een register van zijn vonnissen samengesteld, de *Liber sententiarum*. Ook heeft hij een inquisiteurshandboek geschreven. Op het handboek kom ik later terug.

De keuze van de paus voor Gui kwam na onrustige tijden in de regio van Carcassonne. Gui werd mogelijk gekozen omdat hij gezien werd als iemand die geen opschudding zou veroorzaken.¹² Hij veroordeelde minimaal 636 personen als ketter.¹³ De meesten hiervan herenigde hij weer met de kerk, hoewel ze wel straffen opgelegd kregen. Vijfenvertig mensen werden aan de seculiere

---

⁹ The complaints of Carcassonne against John Galand, 1285, in: John Arnold en Peter Biller (red.), *Heresy and Inquisition in France, 1200-1300* (Manchester 2016) document 27.

¹⁰ Karen Sullivan, *The Inner Lives of Medieval Inquisitors* (Chicago 2011) 124.

¹¹ Ibidem, 125.

¹² Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century*, 22.

¹³ Er zijn verschillende aantallen die naar voren komen. Karen Sullivan noemt er 636 in haar boek: *The Inner Lives of Medieval Inquisitors*, 126. J. Given noemt er in zijn artikel 930, zie: Given, 'The Inquisitors of Languedoc and the Medieval Technology of Power', *The American Historical Review* 94 (1989) 2, 336-359 aldaar 340. Omdat ik het niet kan controleren kies ik voor een minimaal aantal van 636 personen.

overheid overgedragen, wat betekende dat ze op de brandstapel kwamen.¹⁴ Zijn werk als inquisiteur laat zien dat hij een voorzichtig man was die binnen het systeem werkte. Dit is bijvoorbeeld te zien in de ketterijen die hij beschrijft in zijn inquisiteurshandboek. Hij geeft een beschrijving van de 'traditionele' ketterijen, maar hij zoekt niet actief naar nieuwe ketterijen. Als hij wel een nieuwe ketterij tegenkomt, vraagt hij eerst aan de paus of die het aan de lijst van ketterijen wil toevoegen.¹⁵ Gui probeerde consensus te bereiken en acceptatie onder het volk voor het inquisiteurswerk.¹⁶ Wat hierbij mogelijk hielp, was dat hij de lokale taal sprak, het Occitan. Hierdoor kon hij persoonlijk met verdachten praten en *sermones* leiden in de volkstaal.¹⁷ Gui werkte nauw samen met de Franse autoriteiten. Hoewel hij niet verplicht was verantwoording aan hen af te leggen, was het wel de belangrijkste bron van financiële steun voor Gui. Hoewel hij voorzichtig was in zijn handelen, was hij duidelijk over de functie van de inquisitie: 'The aim of the office of inquisition is that heresy should be destroyed, which cannot be destroyed unless heretics are destroyed [...].'¹⁸

In deze scriptie ga ik twee aspecten van het handboek van Bernard Gui analyseren. Het handboek heet de *Practica inquisitionis heretice pravitatis*, kortweg *Practica*. Het eerste is wanneer je, volgens Bernard Gui, een verdachte was van ketterij. Bij het tweede aspect analyseer ik de visie van Gui in een dilemma die hij beschrijft. Gui heeft geschreven dat hij niet graag een onschuldige straft, maar dat hij het nog erger vindt als hij iemand moet laten gaan die hij sterk verdenkt. Dit is het dilemma waarbij aan de ene kant de verdachten rechten hebben en Gui aan de andere kant de maatschappij wil beschermen.

Om de opgedane kennis en ervaring van de inquisiteurs over te dragen werden er handboeken geschreven. Het handboek van Gui is een van de bekendste geworden. Hij heeft het geschreven in 1323 aan het einde van zijn loopbaan. Gui had de beschikking over werken van eerdere collega's en alle procedures waren al ontwikkeld en beschreven. Gui kon dus van zijn jarenlange ervaring en van alle expertise gebruik maken om zijn eigen handboek samen te stellen. Omdat al deze elementen samen komen in dit boek, is het gekozen als uitgangspunt.

Het boek bestaat uit vijf delen, waarvan alleen het laatste deel in het Engels is vertaald, zodat ik me daartoe moet beperken.¹⁹ In dat gedeelte bespreekt Bernard Gui verschillende kettergroepen. Hij begint met de Manicheeërs, beter bekend als de katharen, hierna volgen de waldenzen, de Apostelen van Christus (die Gui de Valse Apostelen noemt), de begijnen, de Joden en tot slot een gedeelte over tovenaars, waarzeggers en mensen die demonen oproepen. Ik focus het onderzoek op de eerste vier 'sekten', omdat je over de Joden een apart boek kan schrijven en de anderen waren relatief nieuw en zijn dan ook maar kort beschreven door Gui. Van bijna elke 'sekte' beschrijft hij uitgebreid het geloof, hun levenswijze en de vragen voor een verhoor die het beste passen bij bepaalde sekten. Met zijn jarenlange ervaring heeft hij ook gemerkt dat ketteren de inquisiteur vaak proberen te misleiden met trucjes in hun antwoorden. Ook deze trucjes benoemt hij om ertegen te waarschuwen. Aan het einde van zijn boek noteert hij verschillende voorbeelddocumenten voor het afzweren van ketterij, voor borgtocht en verschillende andere

---

¹⁴ Sullivan, *The Inner Lives of Medieval Inquisitors*, 126.

¹⁵ Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century*, 215.

¹⁶ Ibidem, 23.

¹⁷ Het Latijnse woord (*sermo/sermones*) dat werd gebruikt door de inquisiteurs, heeft hier de voorkeur, omdat een vertaling, preek, de gebeurtenis niet omvat, hoewel een preek wel onderdeel van de gebeurtenis was. De *sermo* was een gebeurtenis, of ceremonie, waarbij het oordeel en de straf van de ketteren bekend werd gemaakt. *Sermo specialis* werd gebruikt als slechts één persoon veroordeeld werd.

¹⁸ Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century*, 167.

¹⁹ Gui, Bernard, *Practica inquisitionis heretice pravitatis*, vijfde deel, in: Janet Shirley (red. en vertaler), *The Inquisitor's Guide: A Medieval Manual on Heretics* (Welwyn Garden City 2006).

situaties. Tot slot beschrijft hij nog verschillende functies die er zijn binnen de hiërarchie van de sekte van de Waldenzen.

De eerste vier delen kan ik door gebrek aan vertalingen niet gebruiken, maar het is wel belangrijk om te weten wat erin staat. Dit beschrijft Derek Hill uitgebreid in zijn boek *Inquisition in the Fourteenth Century: The Manuals of Bernard Gui and Nicholas Eymerich*. Ik zal de inhoud hier kort benoemen. Deel één is een verzameling van voorbeelddocumenten voor het oproepen van verdachten of het vragen aan anderen om ze op te pakken, het excommuniceren van degenen die niet komen na een oproep en documenten voor het advies vragen aan bisschoppen en juridische experts over voorgestelde uitspraken van de inquisiteur. Deel twee bevat verschillende juridische formules voor situaties die volgen na een *sermo* en formulieren voor het opleggen, beëindigen of versoepelen van straffen buiten *sermo's* om. Het derde deel bevat formules om te gebruiken tijdens een *sermo*, voor het trouw zweren aan de inquisitie, formulieren voor het laten gaan van ketters na straffen en verschillende soorten straffen voor de veroordeelden, afgewisseld met advies over hoe je een *sermo* moet leiden. Het vierde deel bevat een beschrijving van de wet met betrekking tot de inquisitie en hoe je je als inquisiteur moet gedragen. Hoewel het boek uit veel voorbeeldformulieren bestaat is het niet slechts een handboek vol met voorbeelden. De relaties met machthebbers waren soms zwak, de juiste toon aanslaan in de communicatie kon cruciaal zijn.²⁰ Door zijn boek geeft Gui veel steun aan zijn opvolgers, althans als ze zijn boek gebruiken.

Aanpak

Het handboek van Gui is mijn startpunt, maar er hangt een zeker risico aan het gebruik van een inquisiteurshandleiding als bron. Elke inquisiteur had een (eigen) beeld van hoe de inquisitie ideaal gezien zou moeten functioneren. Dat beeld zal niet gelijk staan met de praktijk. Toch wil ik dit wel nuanceren, omdat de inquisiteurs die een handboek hebben geschreven soms ook praktische tips geven door hun boek heen. Dit doen ze niet, tenzij ze het in de praktijk zijn tegen gekomen.

Om het antwoord van Bernard Gui in een bredere context te plaatsen zet ik zijn methoden en denkbeelden af tegen verschillende soorten bronnen. Ik gebruik documenten van concilies, waarin ketters gedefinieerd worden en regels rondom hun opsporing vastgelegd zijn. Verder gebruik ik verschillende andere inquisiteurshandboeken en tot slot bekijk ik verschillende brieven met juridisch advies. In deze brieven wordt door de juristen van die tijd nauwkeurig uitgelegd wie wel en wie niet tot ketters behoren en wanneer iemand een gelovige is van ketterij en wanneer slechts een supporter. Ik kies er bewust voor om Gui niet te vergelijken met één andere bron, omdat ik Gui's standpunt wil vergelijken met verschillende opinies uit zijn tijd. Ik wil niet zijn mening afzetten tegen dat van een andere collega, maar het juist in de context plaatsen.

De deelvraag waarmee ik begin, bestaat uit het eerste deel van de hoofdvraag, wanneer was je volgens Bernard Gui een verdachte van ketterij? Hierbij kijk ik naar de doctrine die Gui in zijn *Practica* als ketters beschrijft en naar het gedrag dat ketters vertonen volgens Gui. Hij geeft ook een waardeoordeel bij het gedrag van de ketters. Bij elkaar vormen ze het beeld wat laat zien wie volgens Gui een ketter was. Hierna kijk ik naar verschillende andere definities van ketterij. Deze laten soms een ander beeld dan Gui zien over de vraag wie precies verdacht is. In de tweede deelvraag analyseer ik de visie van Gui in een dilemma die hij beschrijft. Dit is het dilemma waarbij aan de ene kant de verdachten rechten hebben en Gui aan de andere kant de maatschappij wil beschermen.

Bij dit tweede deel kijk ik naar de verhoormethode die Gui beschrijft. Gui uit verschillende moeilijkheden die naar voren komen in het verhoor en hij uit een sterke achterdocht richting verdachten. Is een sterk vermoeden genoeg om te veroordelen of is er hard bewijs nodig? En hoe

---

²⁰ Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century*, 38

gaat Gui met de rechten van de verdachten om als hij hun vrijlating ziet als een gevaar voor de maatschappij. Uiteindelijk geef ik hiermee het antwoord op de hoofdvraag.

Debat

We hebben eerder al gezien dat de kerk zich scherper ging definiëren. Andersdenkenden vielen hierdoor op. R.I. Moore beargumenteert dat er altijd al verschillen zijn in geloof, maar dat het pas ketterij wordt als de autoriteit het als onacceptabel bestempelt en als de 'ketter' niet meegaat in wat de overheid wel goedkeurt. Het is daarom een politieke zaak in plaats van een geloofszaak.²¹ Dit leidt hij af uit een definitie uit een decreet van 1140. Hoe definities een rol spelen in het aanwijzen van ketters wordt verder besproken in het eerste hoofdstuk. Verder benadrukt Moore dat we de ketterij niet groter moeten maken dan het was.²² Een van de redenen die hij hiervoor geeft, is dat de kerkelijke autoriteit in die tijd zelf de meeste vernieuwingen doorvoerde. De mensen die protesteerden, deden dat niet tegen het oude kerkelijk gebruik of geloof, maar tegen vernieuwingen. Daarnaast noemt hij dat het definiëren van ketters, hun aantal groter doet lijken dan het was. Het was een diverse groep met onderling ook verschil in geloof. Dat hun onderwijzingen op elkaar leken, was omdat ze tegen hetzelfde protesteerden.²³ In hoeverre moest je dus een andersdenkende zijn om als ketter aangewezen te worden?

Moore representeert een postmodernistische visie. Aan de andere kant van het debat staan de traditionalisten. Zij beweren dat de ketters, met name de katharen, verbonden waren door hun overeenkomend geloof en gebruiken.²⁴ De verschillende bronnen waarin ketterij naar voren komen plaatsen ze in een pan-Europese beweging van ketterij. Deze beweging vormde een contra-kerk, met een eigen hiërarchie, verdeeld in bisdommen. Eigentijdse wetenschappers die dit in zijn geheel of ten dele onderschrijven zijn Malcolm Barber, Peter Biller, Malcolm Lambert en Claire Taylor.²⁵

---

²¹ Moore, *The formation of a persecuting society* (Malden 1987) 68-69.

²² Ibidem, 70-72.

²³ Moore is een van de wetenschappers die een postmodernistische visie heeft. Deze meningen zijn het scherpst beschreven in zijn boeken *The formation of a persecuting society* en in *The war on heresy: Faith and power in Medieval Europe* (Cambridge 2012). Een andere prominente wetenschapper in dat kamp is Mark Gregory Pegg. Ook hij is van mening dat je ketters niet zo duidelijk in groepen kan delen, zoals dat gedaan wordt door sommige wetenschappers en bijvoorbeeld door Bernard Gui. Zeker de katharen waren niet zo'n coherente groep als de naam doet vermoeden. Hij vindt dat je ideeën niet over tijd en plaats met elkaar kan linken. Je ziet namelijk alleen maar het idee in de bronnen en niet waar het vandaan komt. Alle verbanden die we bedenken zijn daarom aannames. De ideeën van M.G. Pegg komen voor het eerst naar voren in zijn boek *The Corruption of angels: The great inquisition of 1245-1246* (Princeton 2001) en in zijn artikel 'On Cathars, Albigenses, and good men of Languedoc.' *Journal of Medieval History* 27 (2001) 2, 181-195. Het meest recente hoofdstuk waarin dit naar voren komt is: 'The paradigm of Catharism; or, the Historians' illusion.' In A. Sennis (red.) *Cathars in Question* (York 2016) 21-52.

²⁴ Er is debat over de term katharen. Voor meer achtergrond hierover zie:, M.G. Pegg, *The Corruption of angels: The great inquisition of 1245-1246*, R. Moore, *The war on heresy: Faith and power in Medieval Europe* (Cambridge 2012) en P. Biller, 'Goodbye to Catharism?', in: A. Sennis (red.) *Cathars in Question* (York 2016) 274-313.

²⁵ Een overzicht van dit debat en verschillende andere rondom ketterij zijn overzichtelijk uitgewerkt in een artikel van Deborah Shulevitz: Shulevitz, 'Historiography of Heresy: The Debate Over "Catharism" in Medieval Languedoc.' *History Compass* 17 (2019) 1, 1-11. Boeken waarin dit debat naar voren komt zijn: P. Biller, 'Cathars and the material world' in: P. Clarke en T. Claydon (red.) *God's bounty? The churches and the natural world* (Woodbridge 2010), 89-110. M. Lambert, *The Cathars* (Oxford 1998). M. Lambert, *Medieval heresy: Popular movements from the Gregorian reform to the reformation* derde editie (Oxford 2002) en C. Taylor, *Heresy, crusade and inquisition in Medieval Quercy* (York 2011).

Hoofdstuk 1. Verdachten van ketterij

Op een enkele uitzondering na is al het bronnenmateriaal wat we hebben over kettters geproduceerd door de kerk. En als het niet geproduceerd is door de kerk, is het vaak wel overgeleverd via de kerk. In zulke gevallen moeten we het kritisch benaderen, want we weten niet of het onveranderd overgeleverd is.²⁶ Het is bijvoorbeeld mogelijk dat er commentaar in is verwerkt. Je kan daarom zeggen dat het beeld van kettters gecontroleerd werd door de kerkelijke autoriteiten.

Het beeld van kettters is niet eenduidig. Het verschilt over tijd en per persoon. Ik analyseer ten eerste verschillende definities van kettters die gehanteerd werden rond de tijd dat Gui inquisiteur was. Daarna onderzoek ik het beeld dat Gui geeft van kettters.

Verskillende definities

Om de kettters te kunnen definiëren was het belangrijk te beschrijven wat het 'ware' geloof was en wat voor gedrag daarbij hoorde. De leer werd opnieuw uiteengezet in het Vierde Lateraanse Concilie in 1215. In de eerste canon wordt het geloof beschreven. De kern hiervan komt overeen met de geloofsbelijdenis van Nicea, geschreven in 325. Met deze herhaling spreekt de katholieke kerk zich uit tegen ketterse ideeën die bijvoorbeeld niet stelden dat Jezus als mens naar de aarde was gekomen. Tegelijkertijd werd in het Vierde Lateraanse Concilie, in de 21^e canon, ook beschreven wat de verplichtingen waren van een gelovige (hier in Engelse vertaling):

'All the faithful of both sexes shall after they have reached the age of discretion faithfully confess all their sins at least once a year to their own [parish] priest and perform to the best of their ability the penance imposed, receiving reverently at least at Easter the sacrament of the Eucharist, unless perchance at the advice of their own priest they may for a good reason abstain for a time from its reception; otherwise they shall be cut off from the Church [excommunicated] during life and deprived of Christian burial in death.'²⁷

Hiermee werd verduidelijkt waaraan je moest voldoen. Het was een eerste definitie die gebruikt kon worden om concreet te bepalen wie er wel en niet bij de christelijke gemeenschap hoorde.²⁸ Het kon functioneren als een checklist om te controleren of een persoon een goede gelovige was.

De kerkvader Augustinus geeft een concrete beschrijving van wat hij als een ketter beschouwt:

'Daarom, indien zij, die in de kerk van Christus iets ongezonds en kwaads gevoelen, en daarover vermaand en gestraft zijnde om gezond en recht te gevoelen, evenwel hardnekkig en moedwillig weerstaan, zodat zij hun verderfelijke en dodelijke leeringen niet willen verbeteren, maar veel meer volharden en aanhouden om dezelfde te beweren en staande te houden, dezulken worden dan kettters [...].'²⁹

De definitie van Augustinus is er heel duidelijk in dat iemand met opzet en volhoudend moet afwijken van de leer om als ketter beschouwd te worden. Niet iedereen is van mening dat kettters zo actief moeten zijn in het aanhangen van een andere leer. De definitie van Ugolini in zijn *Tractatus super materia hereticorum* (rond 1330 geschreven) wijkt hiervan af. Hij was een rechtsgeleerde die

---

²⁶ Zie voor meer achtergrond hierover: J. Arnold, *What is Medieval History?* (Cambridge 2008) en John Arnold, 'A methodological and historiographical problem', in: A. Sennis (red.) *Cathars in Question* (York 2016) 53-78.

²⁷ E. Peters, *Heresy and Authority in The Middle Ages*, 177.

²⁸ Moore, *The formation of a persecuting society*, 6.

²⁹ Aurelius Augustinus, Gerard Wijdeveld (vertaler), *De Stad Van God* (Baarn 1983) 577.

aan de universiteit van Bologna gestudeerd had. Op verzoek van de franciscaan Frà Donata da Sant'Agata schreef hij een inquisiteurshandboek waarin hij focuste op de rechtspraktijk en procedures.³⁰ Dit is de definitie die Ugolini geeft:

'[A generic heretic is:] someone who teaches something contrary to the faith; or who gives rise to an opinion contrary to the faith; or who makes errors in the exposition of scripture; or who transgresses and despises the precepts of the Church; or who perverts the sacraments or is a simoniac; or who doubts the Catholic faith.'³¹

Iemand die een fout in de uitleg van de leer maakt is volgens Ugolini al een ketter. Dit is geen mening die op zichzelf staat. In *De officio* (1320-30), een inquisiteurshandleiding van een onbekende auteur die werd gebruikt door inquisiteurs in Bologna en Ferrara, wordt duidelijk gemaakt dat onwetendheid een slecht excuus is. Een christen zou de geloofsartikelen moeten kennen.³² Ook een fout of gebrek aan kennis wordt door sommigen dus aangemerkt als ketterij. Dit staat in contrast met de definitie van Augustinus, waarbij een ketter bewust en volhardend een andere leer aan moest hangen om als ketter beschouwd te worden. Gui heeft dezelfde mening hierover als Ugolini. Gui beschrijft dat een ketter snel gepakt kan worden als ze het *Credo in unum Deum* niet kunnen opzeggen. Ook wanneer de verdachten zeggen dat die versie nooit aan ze geleerd is.³³

Er waren verschillende manieren waarop je betrokken kon zijn bij ketterij. Het concilie van Narbonne (1211) noemt 'heretics and their believers, receivers, defenders and supporters'.³⁴ Al deze banden met ketterij waren strafbaar, maar voor het ene stond een hogere straf dan voor het andere. Het was daarom belangrijk om te weten in hoeverre een verdachte betrokken was bij ketterij. De meningen waren verdeeld over wanneer je een 'believer' was en wanneer je een 'supporter' was.

Er zijn twee juridische consultaties waarin verschillend advies wordt gegeven. De eerste consultatie is gegeven in 1235, door meerdere juristen uit Avignon op verzoek van Guillaume de Lusignan, een Franse edelman die politiek betrokken was.³⁵ Een andere mening wordt vertegenwoordigd door Guy Foulques. Foulques begon zijn carrière als een jurist van Louis IX. Nadat de vrouw van Foulques stierf, werd hij werkzaam voor de kerk waarbij hij uiteindelijk paus werd in 1258 (Clemens IV). Zijn teksten zijn een van de meest overgenomen teksten in inquisiteurshandboeken.³⁶ De brief van Foulques is geschreven in 1243. Uit de brieven blijkt dat ze het in ieder geval over twee dingen eens zijn: als je bekent, ben je een ketter en als je de kettters eerbied toont volgens hun gebruiken, of als je vergelijkbare dingen doet die betrekking hebben op hun gebruiken. Denk bijvoorbeeld aan een speciale groet of gezegend brood eten. Een van de argumenten die Foulques hierbij geeft is dat je kwade bedoelingen kan afleiden uit daden. Met woorden kan je van alles beweren, maar door daden worden je intenties duidelijk. Maar ben je ook een 'believer' als je een ketter bezoekt, een aalmoes geeft, ze begeleidt of iets vergelijkbaars hebt gedaan zonder iets te doen wat betrekking heeft op hun gebruiken? De juristen van Avignon vinden dat zulke personen wel als 'believer' gestraft moeten worden, want alle kettters zijn in het algemeen geëxcommuniceerd. Als je ze dan alsnog ondersteunt, ga je er tegenin en ben je net zo strafbaar. Guy Foulques vindt van niet. Deze personen kunnen echter wel een 'supporter' zijn en daarmee ook

---

³⁰ Siân Echard en Stephen Partridge, *The Book Unbound: Editing and Reading Medieval Manuscripts and Texts* (Toronto 2004) 59.

³¹ Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century*, 167.

³² Ibidem, 167.

³³ Gui, Bernard, *Practica inquisitionis heretice pravitatis*, vijfde deel, in: Janet Shirley (red. en vertaler), *The Inquisitor's Guide: A Medieval Manual on Heretics* (Welwyn Garden City 2006) 60.

³⁴ Council van Narbonne (1243/4), in P. Biller, *Heresy and Inquisition in France*, document 36.

³⁵ A Legal Consultation (1235), in P. Biller, *Heresy and Inquisition in France*, document 33.

³⁶ The consilium of Guy Foulques (1243), in: P. Biller, *Heresy and Inquisition in France*, document 35.

strafbaar. Het argument dat Foulques hiervoor geeft, is dat zulke dingen kunnen gebeuren uit liefde, vriendschap en soms speelt geld een rol.

Bernard Gui

Bernard Gui heeft een aantal verschillende ketterijen uitgebreid beschreven in zijn *Practica*. Het is lastig, zo niet onmogelijk om te bepalen wat ketters daadwerkelijk geloofden en wat aan hen werd toegeschreven door kerkelijke autoriteiten. De verschillende beschrijvingen die Gui geeft, laten echter wel zien wie hij als ketters zag. Uit een analyse van dit beeld in de *Practica* komen er met name drie aspecten naar voren. De eerste is de doctrine van de ketters die hij beschrijft en de tweede is gedrag dat kan wijzen op ketterij en dat een persoon verdacht maakt. Dit zijn twee aspecten die Gui bij elke 'sekte' opnieuw beschrijft. Tussen deze beschrijvingen door komt een derde aspect naar voren. Gui geeft regelmatig een waardeoordeel bij het gedrag van de ketters en hij beschrijft daarbij ook het karakter van de ketters. Dit is het derde aspect. Ik ga met name letten op de laatste twee aspecten.

Ketterse doctrine

Een 'dwaalleer' die bij elke 'sekte' voorkomt, is het verwerpen van de kerk als gezaghebbende autoriteit. Dit gebeurt om verschillende redenen. De katharen, of manicheeërs zoals Gui ze noemt, verwerpen de autoriteit van de kerk omdat ze geloven in een goede en een slechte kerk. Hun eigen kerk is de goede en de katholieke kerk de slechte. Zo geloven ze ook in een goede en een slechte God. De goede God heerst over het niet-materiële en de kwade over het materiële en dus de aarde.³⁷ Dit is het dualisme. Een andere reden om de autoriteit van de kerk te verwerpen komt van de waldenzen. Zij accepteren alleen gezag van God.³⁸ De waldenzen zijn van mening dat een rechter niet over hen mocht oordelen, want in Mattheüs 7 staat: 'Oordeelt niet, opdat gij niet geoordeeld wordt.' De derde grote 'sekte' die Gui bespreekt, is die van de Valse Apostelen. Zij geloven dat het gezag van de apostelen, wat oorspronkelijk aan de kerk was gegeven, nu is overgedragen aan hun eigen 'sekte'.³⁹ Tot slot verwerpen ook de begijnen de kerkelijke autoriteit. Zij geloven in een vleselijke kerk, de katholieke kerk en een spirituele kerk. Deze wordt gevormd door de personen die leven zoals Christus leefde.⁴⁰

Deze strakke verdeling in sekten met elk een eigen geloof komt volgens Moore voort uit de hervormingen in de kerk zelf. De afwijzing van de kerkelijke autoriteit door verschillenden 'sekten' ondersteunt de argumentatie van Moore dat de vervolgingen eerder maatschappelijk van aard waren dan geestelijk. Er zijn echter ook argumenten die hier tegenin lijken te gaan. Dit komt later aan bod.

Verdacht gedrag

Volgens Gui verborgen ketters hun geloof in de verhoren en probeerden ze hun ketterse redematies niet te gebruiken.⁴¹ Om ketters te vinden werd daarom afgegaan op gedrag. Gui beschrijft verschillende gedragingen die kunnen duiden op ketterij. Een deel van dit gedrag kan Gui met eigen ogen zien in zijn verhoren. Wat gelijk opvalt volgens Gui is als de verdachte aan het begin van het verhoor niet wilt zweren. Dit was een manier waarop iemand zich kon vrijwaren van verdenkingen. Het was procedure om het verhoor te beginnen met een eed dat ze de volledige waarheid zouden spreken over ketterij, over levenden en doden.⁴² Gui waarschuwt ervoor om geen eden te

---

³⁷ Gui, *Practica*, 35.

³⁸ Ibidem, 51.

³⁹ Ibidem, 79.

⁴⁰ Ibidem, 110.

⁴¹ Ibidem, 30.

⁴² Ibidem, 29.

accepteren onder voorwaarden.⁴³ Op die manier zouden ze, volgens 'ketterse' logica, toch kunnen zweren zonder te zondigen. Een eed moest eenvoudig zijn en zonder voorwaarden: ze moesten zweren de volledige en harde waarheid te vertellen, in bewoordingen die de inquisiteur begrijpt en zonder bedriegerij.⁴⁴ Toch was ook dit geen waterdichte oplossing voor de inquisiteur. De waldenzen gaven zichzelf namelijk toestemming om één keer te mogen zweren om het leven van een ander of van zichzelf te redden.⁴⁵ Daarnaast vonden de Valse Apostelen het geen zonde om te liegen tegen een inquisiteur.⁴⁶

Een tweede indicatie, dat er een ketter voor hem stond in het verhoor, kon de manier van antwoorden zijn. Gui beschrijft dat de waldenzen, en anderen in meer of mindere mate, verbale trucs gebruikten om te voorkomen dat ze gepakt werden. Het volgende gesprek, in Engelse vertaling, geeft Gui als voorbeeld:

'Asked about his faith and belief, he says, 'I believe all that a good Christian must believe.' But ask him what he means by a good Christian, and he says, 'He who believes as holy Church teaches.' Press him as to what he calls holy Church, he replies, 'Sir, just what you call and believe to be holy church.' If you tell him, 'I believe the holy Church to be the Roman Church, ruled by the lord pope and the prelates under him', he answers, 'I do believe you', meaning that he believes me to believe this.'

Zo geeft Gui nog meerdere voorbeelden van gesprekken waarin de ondervraagde niet direct wil antwoorden. Als de ketter in dit gesprek wel zou uitleggen wat de kerk gelooft en hij maakt hierin een fout is de kans groot dat hij als ketter veroordeeld wordt, want onwetendheid was geen excuses. Hiermee sluit Gui aan bij de definitie van Ugolini waarin ook fouten in de uitleg van de leer niet geaccepteerd worden.

Ook buiten de verhoren om valt bepaald soort gedrag op volgens Gui. Sommige 'sekten' verwerpen de sacramenten en hebben hun eigen rituelen gecreëerd. Hierbij kan je denken aan feestdagen, een manier van groeten en andere dagelijkse gebruiken. Naast eigen gebruiken houden ketters ook zelf bijeenkomsten, hoewel dit in het geheim moet. Ze houden zelf de mis en biechten bij elkaar. Deze eigen gebruiken en de geheime samenkomsten kunnen gaan opvallen in een samenleving. Want zoals Gui het zegt, snijden ze zichzelf af van de samenleving van gelovigen.⁴⁷ Andere zaken die op kunnen vallen is als ze afwijkende kleding dragen. Verder verzamelen de begijnen relikwieën van veroordeelde en verbrande martelaren. Het valt op als ze restanten, zoals botten en as, meenemen van de verbrande ketters.⁴⁸

Een kenmerk van ketterij wat vaker voorkomt, is de focus op leven in armoede of zonder bezit. Dit komt niet exclusief bij ketters voor. De orde waarvan Gui lid was, de dominicanen, waren hier ook voorstander van. Het werd echter verdacht, voor de kerkelijke autoriteit, als leken dit deden. Zij deden het vanuit andere redenen. Voor de katharen was de wereld en bezit onderdeel van de slechte kerk. Om daar zo min mogelijk mee te maken te hebben wezen ze bezit af. Als een leek bewust ging leven in armoede kon het een indicatie zijn voor ketterij. Gui noemt ook het preken van de ketters. Dit kan onopvallend in een één op één gesprek, maar dit kan ook openbaar preken zijn zonder toestemming van de kerkelijke autoriteiten. Het leven in armoede en het preken behoren tot een levensideaal die de levenswijze van de apostelen tot voorbeeld nemen, de *vita apostolica*.⁴⁹

---

⁴³ Gui, *Practica*, 129.

⁴⁴ Ibidem, 129.

⁴⁵ Ibidem, 52

⁴⁶ Ibidem, 82.

⁴⁷ Ibidem, 87.

⁴⁸ Ibidem, 105.

⁴⁹ Ernest W. McDonnell, 'The "Vita Apostolica": Diversity or Dissent', *Church History* 24 (1955) 1, 13-31.

De kerk had zich sterk gevormd in een tijd waarin niet veel mensen konden lezen. Deze gelovigen waren dan ook sterk gefocust op rituelen. In een periode waarin steeds meer mensen konden lezen over Christus werd de levenswijze van Christus en de apostelen aantrekkelijk. Een manier van leven geconcentreerd op armoede en preken. Dit stond in sterk contrast met de rijke kerk en het leven van de geestelijken.⁵⁰ Deze levenswijze ging dan ook vaak samen met kritiek op de kerk. Deze kritiek uiten ze, volgens Gui, om anderen te verleiden tot hun geloof.

Waardeoordeel van Gui over de ketters

Gui beschrijft duidelijk de leer van de ketters en hij beschrijft wat hun gebruiken zijn en hoe ze zich gedragen. Hiermee wil hij aan andere of toekomstige inquisiteurs doorgeven hoe je een ketter kan herkennen. Terwijl hij het gedrag van de ketters beschrijft, geeft hij er ook een waardeoordeel over. Volgens Gui zijn de ketters onkundig, dwaas, leugenachtig, vals en doen ze er bovendien alles aan om onschuldige leken erin mee te slepen.

De ketters gedragen zich volgens Gui echter als deugdzaam mensen.⁵¹ Ze komen naar de kerk, luisteren naar preken en ze gedragen zich vroom en godsdienstig. Sommigen gaan ook vriendschappen aan met geestelijken en geven giften als blijk van nederigheid en godsdienstigheid. Gui maakt niet duidelijk of deze giften aalmoezen zijn of persoonlijke giften aan de geestelijken, maar over het doel ervan is Gui wel helder. Ze doen het om een goede beurt te maken bij de geestelijken en om niet op te vallen. Hoewel ketters door het goede gedrag overkomen als oprechte gelovigen, die betrokken zijn bij de kerk en zich precies gedragen zoals het in het Vierde Lateraanse concilie beschreven is, beschouwt Gui het als valse vriendschappen en de enige motivatie achter dit alles is zodat ze makkelijker verborgen blijven en door kunnen gaan met het beschadigen van andere zielen.⁵² Deze ketters mengen zich onopvallend in het gewone religieuze leven. Er zijn ook ketters die zich opvallender gedragen. Ze lopen over de straten en herhalen hardop het *Ave Maria*, het *Pater noster* en het *Credo in unum deum*. Dit doen ze volgens Gui alleen om een publiek te lokken en om ze te verleiden.⁵³ Met deze methode van de ketters lijken ze op het eerste gezicht op goede en vrome mensen. Gui vertrouwt dit gedrag niet. Hij ziet de ketters niet als vrome mensen die hun godsdienstigheid uiten, maar als mensen die een rol op zich nemen en deze rol in het dagelijks leven uitoefenen. Ze zouden bewust gedrag laten zien waarvan ze weten dat het publiek dit bewondert.

Gui vindt de ketters die leven volgens de *vita apostolica* imitators. Ze zouden het alleen doen om zielen voor hun 'sekte' te winnen. Ze vinden dat ze de taak van de apostelen over moeten nemen om het evangelie te verkondigen, want mensen die niet leven zoals de apostelen kunnen de opdracht die de apostelen is gegeven niet overnemen en de geestelijken leven niet zoals de apostelen. Gui heeft zijn mening hierover helder opgeschreven: 'These fools glory in being, as they say, like the apostles who led a life of perfection, they claim to be their heirs, equal to them in merit, and they boast that it is they who uphold the apostolic perfection of the gospel.'⁵⁴ De ketters zouden echter vergeten dat je geen opvolger van de apostelen wordt door hun leven na te bootsen, maar door goddelijke genade zoals de priesters ontvangen bij hun inwijding.

Volgens Gui hebben de ketters de evangeliën en de brieven van Paulus vaak in hun spreektaal en soms ook in het Latijn, omdat sommigen dit ook kunnen lezen. Anderen, die niet kunnen lezen, hebben de teksten uit hun hoofd geleerd.⁵⁵ Ondanks dat deze mensen konden lezen,

---

⁵⁰ Given, *Inquisition and Medieval Society*, 6. Zie over dit onderwerp ook Moore, *The war on heresy: Faith and power in Medieval Europe*.

⁵¹ Ik volg hier Gui in het benoemen van deze personen als ketters. We weten echter niet of dit gedrag is dat Gui verdacht vindt of dat het gedrag is van mensen die hebben bekend dat ze ketter zijn.

⁵² Gui, *Practica*, 59.

⁵³ *Ibidem*, 82-83.

⁵⁴ *Ibidem*, 55.

⁵⁵ *Ibidem*, 64.

soms zelfs Latijns, en als ze het niet konden hele stukken tekst uit hun hoofd leerden, noemt Gui deze mensen dwaas, ongeschoold en onwetend. De ketters zouden de bijbel niet gebruiken als bron van waarheid, maar als een bron waaruit je quotes kan halen die passen in het beeld dat ze willen schetsen.

Hoofdstuk 2. De methode van Gui

Wanneer kwam je in het beeld van een inquisiteur als verdachte van ketterij?⁵⁶ De klassieke manier van een inquisiteur was om een periode van genade in te stellen. De inquisiteurs reisden regelmatig in hun gebied langs verschillende plaatsen. Iedereen kreeg een kans om te bekennen wat ze wilden bekennen. Degenen die uit zichzelf kwamen kregen een lichtere straf.⁵⁷ De inquisiteurs bevroegden personen niet alleen over zichzelf, maar ook over bekenden en anderen. Op die manier kregen ze getuigenverklaringen over een grotere groep mensen. Als ze een ketter hadden die bekende, moest deze persoon alles vertellen wat hij wist over andere ketters. Zo konden inquisiteurs een spoor volgen. Verder werden er ook geldbeloningen gegeven voor het aangeven van ketters. Dit was vastgelegd bij het concilie van Albi (1254). Je kon veroordeeld worden voor ketterij als er twee onafhankelijke getuigenverklaringen tegen je waren. Er werden ook andere methoden gebruikt naast bekentenissen. Een andere manier was om een ketter weer vrij te laten zodat hij kon helpen andere ketters te pakken. Dit gebeurde in ruil voor immuniteit of een lagere straf.

Een verdachte kon eenvoudig (een deel van) de verdenkingen wegnemen door een bepaalde eed te zweren. Maar Gui wist dat verschillende 'sekten' dit ook gewoon deden, om er later boete voor te doen.

De personen die Gui voor zich kreeg in de verhoren varieerden tussen mensen die uit zichzelf kwamen vertellen tot mensen die al twee getuigen tegen zich hadden. Gui maakt in zijn boek geen onderscheid voor deze verschillende personen in ondervragingstechniek. We weten dan ook niet precies wat voor verdachte Gui voor zijn ogen had als hij de verhoormethoden beschrijft. Ondanks dat er geen onderscheid is te maken tussen verschillende groepen is het de moeite waard om te kijken naar de methoden die Gui gebruikt om bekentenissen te krijgen van verdachten, omdat dit het advies is dat hij door wil geven.

De rechten van de verdachten komen naar voren als Gui zijn verhoortechnieken beschrijft. In het tweede hoofdstuk focus ik hierop. Verder komt de drang van Gui om de maatschappij te beschermen tegen ketterse invloeden naar voren. Gui heeft geschreven dat hij niet graag een onschuldige straft, maar dat hij het nog erger vindt als hij iemand moet laten gaan die hij sterk verdenkt. Ik analyseer hier de visie van Gui in dit dilemma.

Gui's achterdocht

Als een verdachte binnengebracht wordt voor verhoor, zou er een vraaggesprek moeten ontstaan waaruit uiteindelijk duidelijk wordt of de verdachte een ketter is. Karen Sullivan wijst erop dat Gui er een soort twiststrijd van maakt tussen de verdachte en de inquisiteur, waarbij het publiek uiteindelijk bepaalt wie de winnaar is.⁵⁸ De inquisiteur probeert hierbij de verdachte schuld te laten bekennen waarmee de inquisiteur bewijst dat de kerkelijke autoriteiten de situatie goed hadden ingeschat. De ketter is dan verslagen en daarmee ook zijn ketters geloof. De verdachte probeert juist zijn onschuld te bewijzen of vol te houden. Als hem dit lukt, zou een ketter de inquisiteur verslaan en daarmee het katholieke geloof. Dat Gui het verhoor als een twiststrijd ziet, komt voort uit een traditie. Sullivan beschrijft dat, in het begin van de 13^e eeuw, katholieke geestelijken, zoals Diego van Osma, Dominic Guzmán en Peter van Verona, daadwerkelijk verdachten van ketterij tegenover een geestelijke zetten

---

⁵⁶ Voor een uitgebreide uitleg van het proces en de tactieken van de inquisiteurs om ketters op te sporen en de tactieken die ketters gebruikten om uit handen van de inquisiteurs te blijven zie: Given, *Inquisition and Medieval Society*.

⁵⁷ Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century*, 94-95

⁵⁸ Sullivan, *The inner lives of medieval inquisitors*, 131.

om een twistgesprek te houden waarbij het publiek de winnaar bepaalde.⁵⁹ Gui bleef ook in de privé-verhoren vanuit dit beeld denken.

Als ketters verhoord worden doen ze, volgens Gui, er alles aan om niet gepakt te worden. Kettters doen zich daarom niet voor als domme en ongeschoolde mensen, zoals Gui ze ziet, maar als 'eenvoudige' mensen (*simplices*). Deze personen werden, in tegenstelling tot de domme en ongeschoolde mensen, niet gezien als minderwaardig. Ze waren alleen afhankelijk van anderen voor een goed begrip van het geloof. Het is daarom niet voor niets dat de waldenzen en begijnen zich beriepen op hun eenvoud.⁶⁰ Ze vonden dat ze moeilijke vragen over het geloof niet hoefden te beantwoorden, omdat ze makkelijk wat verkeerd konden zeggen. Gui zag kettters als manipulerende mensen die anderen met zich mee probeerden te trekken, maar eenvoudige mensen die waren afhankelijk van anderen voor het goede geloof, die liepen juist het risico om verleid te worden.⁶¹ De kettters die vertelden dat ze eenvoudige mensen waren, ontkenden daarmee subtiel dat ze kettters waren.

Gui vertrouwt de personen niet die zeggen dat ze eenvoudig zijn. Als ze beweren dat ze de vraag niet begrijpen ziet hij het als een truc.⁶² Een wedervraag van een verdachte ziet Gui als het ontwijken van een antwoord. En een duidelijk antwoord op een heldere vraag vertrouwt Gui ook niet. Na wat heen en weer gevraagd, waarbij Gui het idee heeft dat de verdachte met zijn antwoorden wat anders bedoelt dan dat het overkomt, vraagt hij dit: '[...] answer plainly: do you believe that the body of the Lord Jesus Christ is present on the altar? Then he answers at once, 'I do'.⁶³ Gui schrijft hierop dat de verdachte bedoelt dat het lichaam inderdaad aanwezig is, omdat alle lichamen van Christus zijn.

Gui benoemt nergens in zijn boek dat iemand ook onschuldig kan zijn. Hierbij moeten we wel in het achterhoofd houden dat hij mogelijk verdachten voor zich heeft staan die al twee getuigen tegen zich hebben. Als je echter een boek schrijft om je kennis en ervaring door te geven, dan moet je die nuance ook doorgeven. Nu wekt Gui de indruk dat je de antwoorden niet kan vertrouwen van iedereen die voor je komt, vrijwillig of verplicht. Uit onderzoek van onder meer Given blijkt dat Gui in de praktijk getuigenissen goed onderzocht. Als hij tegenstrijdige of opvallende elementen tegenkwam, stelde hij een dieper onderzoek in. Hiermee heeft hij een aantal valse getuigenissen ontdekt.⁶⁴

Gui heeft eerder al geschreven dat hij niet graag een onschuldige straft, maar dat hij het nog erger vindt als hij iemand moet laten gaan die hij sterk verdenkt. Hij heeft er grote problemen mee, omdat dit ten koste gaat van het 'ware' geloof en het maakt de kettters sterker. Maar bovendien, zegt Gui, kan het leken verwarren. 'Faithful lay persons, moreover, can be dismayed if an inquiry once begun is abandoned as if in confusion, and their faith is disturbed if they see men of letters made ridiculous by untrained and worthless opponents.' Gui wekt hier de indruk dat hij dat hij dan ervoor zou kiezen om een verdachte voorlopig nog niet te laten gaan, alleen zodat het anderen niet zou verwarren of dat hun geloof niet zou verzwakken. Je kan je afvragen of Gui het heeft over een geloof in de leer of een geloof in de kerkelijke autoriteiten. Hij wil absoluut voorkomen dat het volk de indruk krijgt dat kettters de geestelijkheid overwinnen. Omdat de geestelijkheid ook het geloof representeert, moet de autoriteit van de geestelijkheid staande blijven om te voorkomen dat het publiek hun geloof verliest. De schuld of onschuld van een verdachte staat bij Gui niet voorop. Hij

---

⁵⁹ Sullivan, *The inner lives of medieval inquisitors*, 131.

⁶⁰ Gui, *Practica*, 66, 72.

⁶¹ *Ibidem*, 38.

⁶² *Ibidem*, 72.

⁶³ *Ibidem*, 66.

⁶⁴ Given, *Inquisition and Medieval Society*, 99 en 142-143.

kies ervoor om de samenleving te beschermen, ook al gaat dit ten koste van de (mogelijk onschuldige) verdachte.

Het idee dat de motivatie achter de vervolging geestelijk was, lijkt tegen de redentie van Moore in te gaan. Hij zegt dat de hernieuwde vervolgingen een politiek proces waren. Het hoeft geen tegenstelling te zijn. De maatschappelijke verandering, dat de kerk zich scherper ging definiëren, zou een politiek proces kunnen zijn. Dat betekent echter niet dat individuele inquisiteurs dezelfde motivatie hadden. Hun persoonlijke motivatie kon nog steeds het zielenheil van het volk zijn.

Gui vindt dat verdachten gevangen gehouden moeten worden totdat de waarheid bekend is, ook als hij geen bewijs heeft. 'If anyone who is suspect, denounced, defamed or accused of the crime of heresy is thus summoned and refuses to confess, he must be kept in prison until the truth is known.'⁶⁵ Er moet echter wel gekeken worden naar de ernst van de beschuldiging. Het is mogelijk voor verdachten om niet in de gevangenis te hoeven. Ze moeten dan elke dag aan de deur van het huis van de inquisiteur staan en mogen niet vertrekken zonder toestemming. In die zin zijn ze alsnog gevangenen. Ze hebben geen vrijheid om te gaan waar ze willen en kunnen bovendien hun beroep niet uitoefenen wat weer tot andere problemen kan leiden. Iemand waarbij de verdenkingen sterk zijn, maar waarbij de verdachte niet wil bekennen mag niet vrijgelaten worden. '[He] must be detained for several years until suffering makes him understand.'⁶⁶ Gui impliceert dat hij dit zeer regelmatig doet. Hij zegt: 'I have often seen such people, they endured the distress of imprisonment over many years and did at last confess.' Deze mensen zitten jaren vast, hebben geen vrijheid om zelf simpele dingen te bepalen, wat ze eten, waar ze gaan, om familie te zien en bekennen uiteindelijk. Een ketter die alsnog bekent, zou logischerwijs proberen om in dat geval de schade te beperken en zo min mogelijk te bekennen, maar volgens Gui gebeurt in zulke omstandigheden het tegenovergestelde. Ze bekennen 'not only to recent offences but to old ones committed thirty or forty and more years ago.'⁶⁷ Het lijkt erop alsof deze personen er op zo'n moment mentaal helemaal doorheen zitten. De verdachte kan zijn onschuld niet bewijzen en er zijn wel sterke vermoedens van de inquisiteur dat hij een ketter is. Als hij niet bekent, is het mogelijk dat hij in de gevangenis moet sterven. Gevangenschap was een belangrijk onderdeel van Gui's methode om bekentenissen te krijgen. 40,8 procent van de bekentenissen werden gemaakt na een periode van gevangenschap.⁶⁸

Resultaat van Gui's achterdocht

Met het beschermen van het publiek en daarmee de rechten van verdachten negeren doet Gui precies waartegen Foulques waarschuwde. 'Though a believer may be adjudged a heretic, do not be quick – I beg you – to punish someone as a believer and, consequently, as a heretic. For in this crime no-one is condemned, even on the grounds of vehement suspicion [...].'⁶⁹ Een sterk vermoeden was voor Gui genoeg om iemand jaren op te sluiten, zodat ze ooit zouden bekennen. Dit past bij het doel van de inquisitie die Gui beschrijft: 'The aim of the office of inquisition is that heresy should be destroyed, which cannot be destroyed unless heretics are destroyed [...].'⁷⁰ De ketter konden niet uitgeroeid worden als je ze regelmatig moest laten gaan, omdat je geen sterk genoeg bewijs had.

Gui wil graag de samenleving beschermen tegen dwaalleren, maar hij heeft hierbij weinig aandacht voor individuele verdachten. Als er eenmaal een beschuldiging is gemaakt of een verdenking tegen je is, wordt het heel lastig om je onschuld te bewijzen. Alles wat je zegt wordt gewantrouwd. Gui heeft er met geen woord over geschreven dat iemand mogelijk onschuldig is. Ook

---

⁶⁵ Gui, *Practica*, 169.

⁶⁶ *Ibidem*, 169.

⁶⁷ *Ibidem*, 169.

⁶⁸ Given, *Inquisition in the Medieval Society*, 57.

⁶⁹ The consilium of Guy Foulques (1243), in: P. Biller, *Heresy and Inquisition in France*, document 35

⁷⁰ Hill, *Inquisition in the Fourteenth Century*, 167

beschrijft hij niet hoe een verdachte wel zijn onschuld kan bewijzen. Kritiek uiten op de kerk was ook gevaarlijk. Niet iedereen die kritiek heeft, is echter een ketter. Er was een fijne lijn tussen kritiek smoren en ketters uitroeien. Een lijn waar Gui geen rekening mee hield in zijn *Practica*. Mogelijk was dat een bewuste keuze.⁷¹

De methode van de inquisitie, in het gebruik van getuigen en bekentenissen, werkte goed als je eenmaal een spoor te pakken had. Maar het systeem was vatbaar voor manipulatie in de vorm van valse getuigenissen, Given geeft hier verschillende voorbeelden van.⁷² Hoewel uit Gui's *Liber sententiarum* blijkt dat hij getuigenissen wel goed onderzoekt, is het niet de boodschap die hij doorgeeft. Gui geeft voornamelijk door dat geen enkele verdachte te vertrouwen is. De verdachte zelf heeft hier weinig invloed op, want alles wat hij zegt wordt als manipulatie of een leugen gezien. Er zou inspanning van buitenaf nodig zijn om een verdachte vrij te krijgen. Nu weten we helaas niet of de verdachten die voor hem staan al getuigen tegen zich hebben of dat het mensen zijn die zelf komen bekennen. Maar de boodschap die hij door probeert te geven is duidelijk: Als je slechts een vermoeden heb dat iemand een ketter is en geen bewijs, maar het zou het vertrouwen van de gemeenschap in de kerkelijke autoriteit schaden, hou de persoon dan vast. Het liefst totdat diegene bekend. Hiermee is de methode die Gui doorgeeft in zijn *Practica* eenzijdig.

Aan de andere kant is Gui inquisiteur geworden in een regio waar het zeer onrustig was door misdragingen van inquisiteur Galand. Onder Gui waren er geen opstanden.⁷³ Gui was ondanks zijn achterdocht naar verdachten geen ongenadige inquisiteur. Hij probeerde altijd mensen te verzoenen met de kerk. Dat laten de cijfers zien. Hij veroordeelde, tijdens zijn loopbaan als inquisiteur, minimaal 636 mensen tot ketter, van wie er slechts 45 tot de brandstapel veroordeeld werden.

Conclusie

Wanneer was je volgens Bernard Gui een verdachte van ketterij en wat is de visie van Gui in het dilemma dat hij beschrijft. Waarbij de verdachten aan de ene kant rechten hebben, maar Gui ook de maatschappij wil beschermen tegen mogelijke ketterse invloeden. Je kwam officieel in beeld als er twee onafhankelijke getuigen tegen je waren. Het juridische systeem rustte sterk op getuigen. Maar we weten dat inquisiteurs ook gebruik maakten van informanten om ketters op te sporen. Gui beschreef veel gewoonten en gedragingen die hij verdacht vond. Een persoon die voor het oog vroom was, was niet vrij van Gui's verdenkingen. Als Gui een verdenking tegen je had, kon het heel lastig zijn om deze weg te nemen. Uit onderzoek van onder meer Given weten we echter wel dat Gui twijfelachtige getuigenissen goed onderzocht. Gui is in de theorie die hij doorgeeft in zijn *Practica* niet overtuigend dat hij alleen de ketters veroordeelt en geen onschuldigen. Zijn drang om de maatschappij te beschermen tegen mogelijke ketterse invloeden klinkt in het boek sterker door dan de drang om de rechten van de verdachten te honoreren. Zijn *Practica* was bedoeld als leidraad en hulpmiddel voor anderen. Doordat Gui nergens nuanceert of opmerkt dat iemand ook onschuldig kan zijn, geeft hij een eenzijdig beeld.

Het onderzoek was niet perfect. Ik heb de theorie uit het vijfde deel van Gui's *Practica* onderzocht, maar niet de praktijk. Hierdoor zijn er een aantal zaken die je niet kan controleren. Op papier is Gui een streng persoon die niet veel aandacht heeft voor individuele verdachten. Hij maakt zich meer druk om de autoriteit van de kerk en het geloof van het publiek. Door gebrek aan talenkennis en ontoegankelijke bronnen heb ik deze theorie niet aan de praktijk kunnen toetsen. In Gui's *Liber*

---

⁷¹ Moore, *The formation of a Persecuting Society*, 11-19.

⁷² Given, *Inquisition and Medieval Society*, 141-165.

⁷³ Er is wel een complot, van drie of meer personen, voor een aanslag op zijn leven geweest. Zie: Given, *Inquisition and Medieval Society*, 115.

sententiarum staan al zijn uitspraken en het bewijs waarop het is gebaseerd. Dit is een geweldige bron om te kunnen toetsen in hoeverre Gui zijn theorie in praktijk bracht. Ook geeft het veel informatie over de rechtsgang in Gui's tijd. D. Hill heeft in zijn boek *Inquisition in the Fourteenth Century* wel beide bronnen gebruikt. Maar hij gebruikt de bron meer ter bevestiging of ontkrachting van Gui's theorie als er twijfel is of Gui iets wel in praktijk bracht. Het is geen structureel vergelijk tussen Gui's theorie en praktijk.

Verder miste ik ook de eerste vier delen van het boek, waarin ook informatie stond over de methode waarop Gui bekentenissen probeerde te verkrijgen. Een daarvan was om de gevangenen vast te binden en op rantsoen te zetten.⁷⁴ Hierdoor mis ik een compleet beeld. Ik heb echter wel een relatief compleet beeld van Gui's methode in het verhoor, zoals hij het beschrijft in zijn *Practica*. Dit zegt veel over de manier waarop Gui het geloof van het volk wil beschermen.

In de huidige samenleving ben je schuldig of onschuldig en als je schuldig bent krijg je op basis van je daad een straf. Bij Gui ligt dat anders. Hij houdt sterk rekening met hoe de samenleving naar een proces kijkt. Als hij met het loslaten van een verdachte het vertrouwen van het publiek in de kerkelijke autoriteiten zou beschadigen, zou Gui ervoor kiezen de verdachte vast te houden. Bij Gui staat het geloofsbelang voorop. In de huidige samenleving stond privacy voorop, totdat de dreiging van terrorisme en aanslagen groter werd. Toen kwam er een grotere druk om de regels te versoepelen rondom het preventief aanpakken van verdachte personen. Er was een roep om verdachten langer vast te kunnen houden zonder bewijs voor een misdrijf. De capaciteit van de inlichtingen- en veiligheidsdiensten werden uitgebreid waardoor het mogelijk wordt om meer personen preventief in de gaten te houden. De privacy van deze personen kan hierbij in het gedrang komen. In de westerse landen zijn we trots op ons rechtssysteem waarbij je onschuldig ben, totdat het tegendeel bewezen is. Maar als het risico op aanslagen stijgt, kiest de overheid toch voor het beschermen van de samenleving tegenover de rechten van individuen.

Gui's methoden rust sterk op getuigen. In de huidige samenleving hebben we camera's en veel fysiek bewijs, maar toch rusten we in sommige gevallen nog sterk op getuigen en gebruiken we dezelfde systemen als Gui gebruikte. Een kroongetuige krijgt vaak strafvermindering in ruil voor informatie over een andere verdachte. Deze getuigen waren niet zo hard nodig geweest als er sterk bewijs was tegen die verdachte. Sommige zaken rusten dan ook heel sterk op de getuigenissen van enkele personen. Een aantal valkuilen die Gui tegenkwam in het juridisch proces zijn nog steeds valkuilen voor de huidige maatschappij. Het bestuderen van de theorie die Gui in zijn *Practica* geeft en de praktijk zoals die uit de *Liber sententiarum* blijkt kan inzicht geven in het verschil tussen theorie en praktijk. Een casus zoals Gui kan ons bewuster maken van deze gevaren.

---

⁷⁴ Given, 'The Inquisitors of Languedoc and the Medieval Technology of Power', *The American Historical Review* 94 (1989) 2, 344-345.

Bibliografie

Bronnen

Arnold, John en Peter Biller (red.), *Heresy and Inquisition in France, 1200-1300* (Manchester 2016).

Aurelius Augustinus, Gerard Wijdeveld (vertaler), *De Stad Van God* (Baarn 1983).

Gui, Bernard, *Practica inquisitionis heretice pravitatis*, vijfde deel, in: Janet Shirley (red. en vertaler), *The Inquisitor's Guide: A Medieval Manual on Heretics* (Welwyn Garden City 2006).

Literatuurlijst

Ames, Christine Caldwell, *Righteous Persecution: Inquisition, Dominicans, and Christianity in the Middle Ages* (Philadelphia 2009).

Arnold, John, 'A methodological and historiographical problem', in: A. Sennis (red.) *Cathars in Question* (York 2016) 53-78.

Arnold, John, *What is Medieval History?* (Cambridge 2008).

Biller, Peter, 'Cathars and the material world', in: P. Clarke en T. Claydon (red.), *God's bounty? The churches and the natural world* (Woodbridge 2010) 89-110.

Biller, Peter, 'Goodbye to Catharism?', in: A. Sennis (red.) *Cathars in Question* (York 2016) 274-313.

Echard, Siân en Stephen Partridge, *The Book Unbound: Editing and Reading Medieval Manuscripts and Texts* (Toronto 2004).

Given, James, 'The Béguins in Bernard's Liber Sententiarum', in: Caterina Bruschi en Peter Biller (red.), *Texts and the Repression of Medieval Heresy* (York 2003) 147-161.

Given, James, 'The Inquisitors of Languedoc and the Medieval Technology of Power', *The American Historical Review* 94 (1989) 2, 336-359.

Given, James, *Inquisition and Medieval Society* (Ithaca 1997).

Hill, Derek, *Inquisition in the Fourteenth Century* (York 2019).

Hoven van Genderen, Bram van den, 'Vervolging en inquisitie. Een omstreden middeleeuwse erfenis', in: Rob Meens en Carine van Rhijn (red.), *Cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen, beeldvorming en perspectieven* (Heerlen 2015) 207-225.

Lambert, Malcolm, *Medieval heresy: Popular movements from the Gregorian reform to the reformation*, derde editie (Oxford 2002).

Lambert, Malcolm, *The Cathars* (Oxford 1998).

McDonnell, Ernest W., 'The "Vita Apostolica": Diversity or Dissent', *Church History* 24 (1955) 1, 13-31.

Moore, Robert Ian, *The formation of a persecuting society* (Malden 1987).

Moore, Robert Ian, *The war on heresy: Faith and power in Medieval Europe* (Cambridge 2012).

Pegg, Mark Gregory, 'On Cathars, Albigenses, and good men of Languedoc.', *Journal of Medieval History* 27 (2001) 2, 181-195.

Pegg, Mark Gregory, 'The paradigm of Catharism; or, the Historians' illusion', in: A. Sennis (red.) *Cathars in Question* (York 2016) 21-52.

Pegg, Mark Gregory, *A Most Holy War: The Albigensian Crusade and the Battle for Christendom* (Oxford 2009).

Pegg, Mark Gregory, *The Corruption of angels: The great inquisition of 1245-1246* (Princeton 2001).

Peters, Edward, *Heresy and Authority in The Middle Ages* (Londen 1980).

Roach, Andrew P., en James R. Simpson (red.), *Heresy and the Making of European Culture, Medieval and Modern Perspectives* (Surrey 2013).

Shulevitz, Deborah, 'Historiography of Heresy: The Debate Over "Catharism" in Medieval Languedoc.' *History Compass* 17 (2019) 1, 1-11.

Sullivan, Karen, *The Inner Lives of Medieval Inquisitors* (Chicago 2011).

Taylor, Claire, *Heresy, crusade and inquisition in Medieval Quercy* (York 2011).